

“Sifət” bəhsinin tədrisi problemi

*Nabat Cəfərova*¹

XÜLASƏ

Məqalədə “Sifət” bəhsi üzrə biliklərin mənimsədilməsi, sifətin əsas nitq hissəsi kimi tədrisi metodikası və onun nitq inkişafında, nitq mədəniyyətinin formalaşdırılmasında mühüm rolundan bəhs edilmişdir. Eyni zamanda sifətin əsas nitq hissəsi kimi üstün cəhətləri, leksik-qrammatik vasitələr və fəndaxili əlaqələr kontekstində dilin lüğət tərkibinin sifətlər hesabına zənginləşməsi, ifadəli oxu və cümlə qurmaq vərdişlərinin yaranmasındakı rolu araşdırılmışdır. Sifətin tədrisi dildə və ya nitqdə sinonimik yanaşmaya bir qapı, bir üsul və ya metodik vasitədir ki, bunu müəllimlər öz fəaliyyətlərində mütləq tətbiq etməlidirlər. Bu zaman üç əsas tələbə diqqət yetirilməlidir: şagirdlər məsələyə şüurlu yanaşmalı, sifətə dair qayda və təriflərin məzmununu düzgün dərk etməli, mənimsənilən bilikləri möhkəm yadda saxlamalı və öyrəndiklərini şifahi və yazılı nitqlərində tətbiq etməyi bacarmalıdırlar. Sifətin tədrisi problemi dedikdə, tərif və qaydaların mexaniki şəkildə əzbərlədilməsi qəbuledilməz hesab olunmalıdır. Buna görə də Azərbaycan dili təlimində sifətin tədrisinə şagirdlərin nitq inkişafını, nitq mədəniyyətini formalaşdıran bir vasitə kimi yanaşılmalı və bu məsələyə ibtidai siniflərdən etibarən ciddi şəkildə diqqət yetirilməlidir.

AÇAR SÖZLƏR

sifət, tədris, problem, nitq mədəniyyəti

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 05.07.2025

Qəbul edilib: 19.10.2025

¹ Pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan.
<https://orcid.org/0000-0003-0684-9374> | cafarova_nabat@mail.ru

The Problem of Teaching the Subject “Adjective”

Nabat Jafarova¹

ABSTRACT

The article discusses the mastery of knowledge on the topic of "Adjective", the methodology of teaching adjectives as the main part of speech and its important role in speech development and the formation of speech culture. At the same time, the advantages of adjectives as the main part of speech, their role in the enrichment of the vocabulary of the language due to adjectives, the formation of expressive reading and sentence building habits in the context of lexical-grammatical means and intra-subject relations were examined. Teaching adjectives is a door to a synonymous approach in language or speech, a method or methodological tool, which teachers must definitely apply in their activities. In this case, three main requirements should be paid attention to: students should consciously approach the issue, correctly understand the content of the rules and definitions of adjectives, firmly remember the acquired knowledge and be able to apply what they have learned in their oral and written speech. When it comes to the problem of teaching adjectives, mechanical memorization of definitions and rules should be considered unacceptable. Therefore, teaching adjectives in Azerbaijani language teaching should be approached as a means of shaping students' speech development and speech culture, and serious attention should be paid to this issue starting from elementary grades.

KEYWORDS

adjective, learning, problem, speech culture

ARTICLE HISTORY

Received: 05.07.2025

Accepted: 19.10.2025

¹ Doctor of Science in Pedagogy, Professor, Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan.
<https://orcid.org/0000-0003-0684-9374> | cafarova_nabat@mail.ru

Giriş

Sifət – şagirdlərin şifahi və yazılı nitqinin, danışiq və yazı bacarıqlarının, eləcə də nitq mədəniyyətinin formalaşmasında əsas nitq hissələrindən biri kimi mühüm rol oynayır. Bu baxımdan sifət mövzusunun ibtidai siniflərdə tədrisi xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Əsas nitq hissəsi olan sifət nəzəri və metodik baxımdan bir çox tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmışdır. Azərbaycanın tanınmış dilçi-alimləri və metodistləri – Ə. Dəmirçizadə, M. Hüseynzadə, S. Cəfərov, Y. Seyidov, A. Qurbanov, A. Abdullayev, Ə. Əfəndizadə, H. Bəliyev, N. Abdullayev, Y. Kərimov, A. Rəhimov, V. Qurbanov, N. Cəfərova və digərləri tərəfindən qrammatika elminə, o cümlədən sifətin nitqdəki funksiyasına dair müxtəlif monoqrafiyalar, dərsliklər və dərs vəsaitləri yazılmış və bu sahənin elmi-nəzəri, metodik aspektləri araşdırılmışdır.

Sifətin tədrisi, adətən, ümumi məlumatların verilməsi ilə başlanılır. Bu zaman müəllimin qarşısında əsas vəzifə kimi sifətə dair lüğət işi üzrə məşğələlərin planlaşdırılması dayanır. Bu məqsədlə müəllim əvvəlcədən aşağıda qeyd olunan məsələləri nəzərə almalıdır:

- ibtidai sinif şagirdlərinə hansı sifətlər tanış deyil?
- onlar arasında daha çox işlənən sifətlər hansılardır?

Şagirdlər “Sifət” bəhsinin tədrisi zamanı bu nitq hissəsinə aid yalnız bir neçə nümunə göstərə bilirlər (məsələn: yaxşı, qırmızı, ağ, qara, gözəl və s.). Buna görə də onların bu mövzuya aid daha çox söz öyrənmələrinə diqqət yetirilməlidir (Abdullayev, 1978).

Azərbaycan dili dərslərində sifətlərin növünü və sayını qabaqcadan müəyyənləşdirmək zəruridir. Müəllim əşyanın əlamət və keyfiyyətini bildirən sözlərin sifət olduğunu izah etdikdən sonra şagirdlərdən buna aid atalar sözlərinə misal gətirməyi tələb edə bilər. Məsələn: “Yalan söz üz qızardar”, “Acı həqiqət şirin yalandan yaxşıdır”, “Düz yol gedən yorulmaz” (Cəfərova, 2019).

Çalışmaq lazımdır ki, mövzunun tədrisi zamanı şagirdlər sifətin tərifini şüurlu olaraq mənimsəsinlər və bu nitq hissəsi haqqında geniş təsəvvürlər əldə etsinlər. Məsələn: “Sifət varlığın əlamət və keyfiyyətini bildirən əsas nitq hissəsidir”. “Sifət isimlə əlaqəli işlənir, ismə aid olur” (Cəfərova, 2019).

Tərif şagirdlərə şüurlu şəkildə öyrətmək üçün oradakı sözlərin mənasının dərk olunması üzrə iş aparılmalıdır. Məsələn, “sifət” sözünün adi və qrammatik mənası vardır. İnsanın sifəti dedikdə, onun zahiri görünüşü, üzünün quruluşu, rəngi, qashları, gözləri və s. nəzərdə tutulur. Buna görə də danışiq zamanı “sifəti necə idi?”, “sifətdən kimə oxşayır?” kimi ifadələr işlədilir. Lakin qrammatikada sifət dedikdə, canlı və cansız varlıqların əlamət və keyfiyyətini bildirən əsas nitq hissəsi nəzərdə tutulur. Bu iki mənanı bir-birindən tamamilə ayırmaq olmaz, əksinə, onlar ifadə baxımından bir-biri ilə bağlıdır. Məsələn, “gözəl mənzərə” ifadəsində sözün zahiri əlaməti, yəni görünüşü nəzərə çarpır.

Əlamət əşyanın xarici, keyfiyyət isə onun daxili xüsusiyyətini bildirir. Məsələn, “ağ” sözü qəndin zahiri əlamətini bildirdiyi halda, “şirin” isə onun keyfiyyətini bildirir. Buna bənzər digər misallar da əlamət və keyfiyyət sözlərini şagirdlərə izah etməkdə köməklik göstərə bilər. Lakin belə nəticə çıxarılmamalıdır ki, əlamət və keyfiyyət bildirən sifətləri həmişə ayırmaq və ya onlar arasında sərhəd qoymaq lazımdır. Bu, əlbəttə, mümkün deyil, çünki elə sifətlər vardır ki, onlar həm əlamət, həm də keyfiyyət bildirir. Məsələn, “*O, gözəl adamdır*” cümləsində “gözəl” sözü həm zahiri görünüşü, həm də daxili xüsusiyyəti xarakterizə edir. Bütün bu izahatlar sifət anlayışının mahiyyətinin şagirdlər tərəfindən düzgün mənimsənilməsinə, bu nitq hissəsinin funksional imkanlarını daha yaxşı qavramalarına yardım edir.

Metodlar

İbtidai sinif şagirdi metodik baxımdan nitqində işlətdiyi hər sözün lüğəvi mənasını bilməlidir. Bu ondan mütləq şəkildə tələb edilməlidir. Əlbəttə, hər bir insanın sözün leksik mənasını anlayaraq onu nitqində işlətməsi təqdirəlayiqdir. Lakin təcrübə göstərir ki, nəinki uşaqlar, hətta yaşlılar da bu cür frontal keyfiyyətə malik ola bilmirlər.

Müəllim şagirdlərə tövsiyə etməlidir ki, işlədəcəkləri sifətin mənasını anlamadan onu nitqə daxil etməsinlər. Beləliklə, müasir məktəb yalnız təfəkkür məktəbi deyil, eyni zamanda nitq mədəniyyətini formalaşdıran bir məkan olmalıdır. Başqa sözlə, dərs bir və ya iki aspektli deyil, idraki və təcrübəli istiqamətli fəaliyyət prosesidir.

Sifətin mənası çox zaman həmin sözə yaxın ifadələrlə şərh edilir. Lakin ibtidai sinif şagirdinin *lacivərd*, *məxməri*, *rəngarəng*, *astagəl*, *şaqraq* və bu kimi digər sifətlərin mənasını qısa müddətdə dərk edərək mənimsəyəcəyini düşünmək pedaqoji-psixoloji baxımdan düzgün yanaşma sayılır. İbtidai sinifdə həmin sözlərin dilə və qulağa yatması, düzgün tələffüz olunması və nitqdə səlis şəkildə işlədilməsi əsas şərt kimi qəbul edilir.

“Sifət” bəhsinin tədrisi zamanı innovativ metodlardan istifadə biliklərin mənimsənilməsini asanlaşdırır. İnnovativ yanaşmaların təlim prosesində bir sıra üstünlükləri vardır. Ənənəvi üsullarla müqayisədə, innovativ yanaşmalar şagirdlərin diqqətini daha çox cəlb edir, fikirlərini yaradıcı və sərbəst şəkildə ifadə etmələrinə imkan yaradır. Dərs prosesi zamanı şagirdlərin öyrənmə sürəti və mənimsəmə qabiliyyəti nəzərə alınmalı, hər birinə fərdi formada yanaşılmalıdır. Həmçinin əməkdaşlıq və kommunikasiya yaradaraq şagirdlərin bir-birlərinin işlərini müzakirə edərək qiymətləndirmələrinə şərait yaradılmalıdır (Əliyeva, 2005).

İnnovativ metodlar yaradıcı, tədqiqata əsaslanan təlim prosesini ehtiva edir. Burada müəllim bələdçi, şagird isə tədqiqatçı, bilikləri kəşf edən, təlimin obyektindən subyektinə çevrilən tərəf kimi çıxış edir. İnnovativ təlim metodlarının tətbiq edildiyi dərs hər iki tərəfin (müəllim və şagird) eyni zamanda fəal olması ilə xarakterizə edilir. Bu dərs növündə ən çox işlənən metod “Beyin həmləsi”dir (Brain-storming). Metodun bir neçə texnikası da vardır:

şaxələnmə (klaster), əqli xəritə (mind map), hörümçək toru (web) və s. (Cəfərova, 2019, s. 129).

“Beyin həmləsi” metodunun üstünlüyü ondadır ki, burada az müddətdə ümumi məqsədlə bağlı müxtəlif ideyalar yaranır. “Sifət” bəhsinin tədrisində rollu oyun, layihə, esse, inşa yazılar, insert, şəkillər, modelləşdirmə, karusel, müzakirə, qrafik cədvəllər, Venn diaqramı, BİBÖ, iki hissəli gündəlik, beşlik (sinkvey) və s. metodların tətbiqi yüksək effekt yaradır (Veysova, 2007).

Nəticələr

İbtidai siniflərdə aparılan təcrübi işlər göstərmişdir ki, şagirdlər rəng bildirən sifətlərdən yalnız bir neçəsini tanıyırlar. Onlar sifət əyani vəsait kimi gətirilən qırmızı, yaşıl, göy, sarı, qara rəngli karandaşları ayıra bilsələr də, digər rənglərlə bağlı suallara cavab verərkən bir sıra rəng bildirən sifətləri – çəhrayı, narıncı, bənövşəyi, firuzəyi, mavi, xınayı, sürməyi, qəhvəyi, badımcanı və s. adlandıra bilmirlər. Bu səbəbdən müəllim şagirdlərin lüğət ehtiyatını onların nitqində işlədilməyən və ya mənası məlum olmayan söz və ifadələrlə, o cümlədən müvafiq sifətlərlə zənginləşdirməlidir. “Sifət” bəhsinin tədrisi zamanı əyani vəsaitlərdən, sifətlərlə zəngin çalışmalardan, imla və ifadə məcmuələrindən, dərslik materiallarından istifadə edilməlidir (Balıyev, 2014).

Sifətin tədrisi prosesində müəllim verilmiş sifətlərin mənasının izahına, onların quruluşuna görə qruplaşdırılmasına, əks mənalı sifətlərin müəyyənləşdirilməsinə və sifətlərin cümlə və mətn kontekstində işlədilməsinə dair tapşırıqlara xüsusi diqqət yetirməlidir. Məsələn: Verilmiş sifətlərin mənasını izah edin:

Çalışqan, zəhmətkeş, gözəl, kəskin, uzun, saf, isti, yanımçı, ağsaqqal, igid, qoçaq, aciz, sevimli, mehriban, qəzəbli, zalım, ədalətli, şirin, solğun, al, dərin, alagöz, hövsələsiz, kobud, şad, xoşbəxt, fikirli, ağıllı, qaratelli, əyri, rəngli, qiymətli, maraqlı, çatmaqaşlı, çirkli, təmtəraqlı, zövqlü, açıq, yüksək, göyçək.

Müşahidələr göstərir ki, III–IV sinif şagirdləri rast gəldikləri sifətlərin təxminən 50–55 faizinin mənasını bilmir; onları qeyri-dəqiq mənada işlədirlər.

İbtidai siniflərdə “Sifət” bəhsi ilə əlaqədar şagirdlərin lüğət ehtiyatını zənginləşdirmək üçün aşağıdakı çalışmalar sistemindən istifadə edilə bilər:

1. Aşağıdakı sifətlərə yaxınmənalı sifətlər tapın:

Gözəl, narın, böyük, dadlı

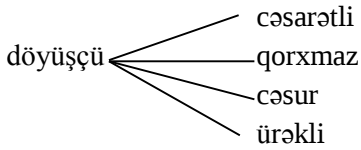
Şagirdlər həmin sözlərə aşağıdakı yaxınmənalı sifətləri artırirlər:

Gözəl, qəşəng, yaraşılıq, xoşagəlməz; narın, xırda; böyük, yekə, nəhəng, iri; dadlı, ləzzətli

2. Verilmiş isimlərə uyğun sifətlər tapıb yazın:

Döyüşçü, adam, dağ, meşə, küçə

Nümunə:

3. Verilmiş sifətlərə əksmənalı sifətlər tapın:

Dadlı, varlı, təmiz, qalın, tənbel, acı, ac, hündür, səxavətli

Nümunəyə əsasən, şagirdlər həmin sifətlərə əksmənalı sifətlər tapırlar: *dadlı-dadsız; varlı-kasıb; təmiz-çirkli; qalın-nazik; tənbel-çalışqan; acı-şirin; ac-tox; hündür-alçaq; səxavətli-xəsis* və s.

4. Cümlələrdə nöqtələrin yerinə mötərizədəki sifətlərdən uyğun gələnini artırın.

... həkim xəstəni müayinə etdi (*gənc, cavan*).

... qız bizə tərəf gəlirdi (*gözlü, yaraşıqlı, göyçək*).

Axşamdan yağan ... yağış bir az olar kəsilməmişdi (*güclü, aramsız, şıdırğı*).

... tufan ... ağacları yıxmışdı (*qorxulu, dəhşətli, böyük, iri, nəhəng*).

5. Verilmiş sifətləri cümlələrdə işlədin:

Tüfəngli, xoflu, balaca, silahlı, ləzzətli, ağıllı, qəzəbli, qorxunc, heybətli, əzəmətli

Təsvir xarakterli “Mənim hobbim”, “Sevdiyim nağıl”, “Doğma şəhərim”, “Sevdiyim çizgi filmi”, “İlin fəsilləri”, “Kəndimiz” və s. inşaların yazılması da çalışmalar sistemində əsas yerlərdən birini tutur.

Şagirdlərin lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsində atalar sözləri, məsəllər, aforizmlər, tapmacalar üzərində aparılan işlər də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sifət haqqında anlayış mənimsədildikdən sonra onlardan sifətlərin işləndiyi atalar sözləri və tapmacalar yazmaları tələb olunmalıdır. Bu cür ifadələr hazır şəkildə şagirdin nitqinə daxil olur, nəticədə onların lüğəti və nitqi inkişaf edir.

Azərbaycan dilində sözlərin dəyişməsi və yeni sözlərin yaranması, əsasən, söz kökünə artırılan şəkilçilər vasitəsilə mümkündür. Yəni sözdüzəldici şəkilçilər vasitəsilə yeni sözlər yaradılır ki, bu da dilimizin lüğət zənginliyi ilə əlaqədardır. Bu baxımdan, sözdüzəldici şəkilçilər vasitəsilə əmələ gələn sifətlər haqqında geniş məlumatın verilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Məsələn, *toxucu* (qız), *kəsici* (alət), *qırıcı* (təyyarə), *quraşdırıcı* (sex), *qaldırıcı* (kran) və s. kimi müxtəlif şəkilçilərlə əmələ gələn düzəltmə sifətlər üzərində şagirdləri müstəqil işlətmək xüsusi diqqət tələb edir (Kərimov, 2005, s. 156).

Müzakirə

Optimal metodika, verilən bilik və bacarıqların təcrübəyə çevrilməsinə əsaslanır. Bu, sifətlərin nitqin inkişafındakı rolu üzrə qurulan və ya sinonimik vasitələrlə təşkil edilən təlim prosesinə optimallıq gətirir. Optimal təlim əldə edilən nəticələrlə ölçülür ki, bu da təlim məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün əsas yaradır.

Sifətlərlə nitqin zənginləşdirilməsi prosesi mətnin leksik təhlilindən başlamalıdır. I–IV sinif “Azərbaycan dili” dərsləklərində məna və məzmun baxımından çətin söz və ifadələrin daha yaxşı mənimsənilməsi məqsədilə onların lüğət izahı üzərində geniş yaradıcı işlər aparılır.

İbtidai sinif “Azərbaycan dili” dərslərində (I sinif) sifətin mənası çalışmaların icra şərtləri əsasında müəyyənləşir. Məsələn: “Altından xətt çəkilmiş sözləri yaxınmənalı sözlərlə əvəz et”, “Şeirdəki “isti qoynunda” ifadəsini necə başa düşürsünüz?”, “Altından xətt çəkilmiş ifadələri necə başa düşürsünüz?”, “Altından xətt çəkilmiş sifəti yaxınmənalı sözlə əvəz et”, “şərikli” sözünün mənasını izah et”, “xeyirxah” sözünü izah et”, “Altından xətt çəkilmiş sifətləri hansı sözlərlə, sifətlərlə əvəz etmək olar?”, “təbəssümlü” sözünü yaxınmənalı sözlə izah et”, “Mətnə “təəccüblü” sözünü hansı sözlə əvəz etmək olar?” və s. (Azərbaycan dili, 2020).

Göstərilən bu tapşırıqlar kurikulumda nəzərdə tutulmuş təlimin məzmun xətlərinə, təlim məqsədlərinə və standartlarına uyğundur. Sifətlə bağlı bacarıqlar birinci sinif şagirdlərinə qabaqlayıcı təhsil nümunəsi kimi nəzəri məlumatlarla yanaşı, praktik çalışmalar vasitəsilə, yəni izahlı lüğət nümunələrinə əsaslanaraq aşılır. Lakin bundan əvvəl də müvafiq sifətlərin mənalılarının açılması üzrə tapşırıqlar yerinə yetirilir.

Sifət haqqında bilikləri şagirdlərə şüurlu şəkildə mənimsətmək üçün müəllim müxtəlif həcmdə əşyaları nümayiş etdirir. Şagirdlər bu əşyalar üzərində müqayisə aparır, nəticələr çıxarırlar. Fərsətdən istifadə edərək müəllim əşyanın əlamətləri: rəngi (qırmızı, sarı, yaşıl və s.), forması (yumru, uzunsov və s.), dadı (şirin, acı, turş və s.), keyfiyyəti (savadlı, ağıllı, bilikli və s.) haqqında şagirdlərə məlumat verir (Cəfərova, 2019, s. 159).

Nəticə

“Sifət” mövzusunun tədrisi zamanı şagirdlərə aydın şəkildə izah edilməlidir ki, nitqin gözəlliyi və rəngarəngliyində sifətin rolu mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İnsan xarakterinin ən zərif cizgilərini, təbiətin füsunkar gözəlliyini təsvir etməkdə və bədii əsərlərin təsir gücünü artırmaqda sifət əsas nitq hissəsi kimi əvəzsizdir.

Sifətin tədrisində onun şagirdlərin nitq mədəniyyətinin formalaşmasındakı rolu ayrıca problem kimi öyrənilməli, məktəb qrammatikası, eləcə də ayrı-ayrı morfoloji və sintaktik qaydalar düzgün, rabitəli yazı və səlis danışq vərdişlərinin aşılması baxımından qiymətləndirilməlidir.

Bu səbəbdən şagirdlərin söz ehtiyatını yalnız sifətlərin sayını artırmaqla kifayətlənmək olmaz, həmin sifətlərin nitqdə yerli-yerində və məqsədyönlü şəkildə işlədilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Dil qaydalarının öyrənilməsinə və onların nitq mədəniyyətinin formalaşmasındakı əhəmiyyətinin araşdırılmasına sistemli şəkildə yanaşmaq günümüzün zərurətidir. Ayrı-ayrı nitq hissələri, onların qrammatik əlamətləri, o cümlədən sifətin cümlədə funksional rolu və mədəni nitqə xidməti bütövlükdə öyrənilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, A. S. (1978). *Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası*. “Maarif”.
2. *Azərbaycan dili fənn kurikulumu (I–IV)*. (2012). “Təhsil”.
3. Bəliyev, H., Bəliyev, A. (2014). *Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası* (dərslük). “Qismət”.
4. Bədiyev, S. (2009). *Yeni təlim texnologiyalarından mühazirə mətnləri*. “Dərələyəz”.
5. Cəfərova, N. (2019). *İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası*. II hissə. “ADPU”.
6. Cəfərova, N. (2020). *İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası*. “ADPU”.
7. Cəfərova, N. (2022). *Oxu təliminin metodikası*. “ADPU”.
8. Əliyeva, A. (2005). *Azərbaycan dili dərsləklərində interaktiv təlim metodlarından istifadənin xüsusiyyətləri* (metodik vəsait). “Mars – Print”.
9. Həsənov, M. S. (2012). *Əsas nitq hissələrinin tədrisinə dair. Seçilmiş əsərləri*. II cild. ADPU.
10. Kərimov, Y. (2005). *Ana dilinin tədrisi metodikası*. “Nasir”.
11. Rəhimov, A. (2003). *Ana dilinin tədrisi metodikası*. “Nurlan”.
12. Seyidov, Y. (2000). *Azərbaycan dilinin qrammatikası* (morfologiya). BDU.
13. Veysova, Z. (2007). *Fəal/interaktiv təlim*.